

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДОКТРИНИ ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ ТА ЇХ СТЯГНЕННЯ В ДОХІД ДЕРЖАВИ

SEPARATE ISSUES OF DOCTRINE OF THE INSTITUTE FOR RECOGNITION ASSETS UNFOUNDED AND RECOVER THEM INTO STATE REVENUE

Ковальчук О.А., аспірант кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет

У статті проводиться дослідження доктрини інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави з розкриттям її окремих аспектів та прогнозуванням можливого впливу на правозастосовчу практику цивільного судочинства.

Автор звертає увагу на важливість досліджуваного процесуального інституту в якості альтернативи кримінальній юстиції в питанні розслідування кримінальних корупційних правопорушень, водночас висвітлюючи певні істотні недоліки та колізійні аспекти. Зокрема, в статті розкрито проблематику нормативної неузгодженості нововведеного інституту цивільного процесуального права в частині визначення завдань цивільного судочинства, яким є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Автором доводиться позиція, згідно з якою підставою позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави не може бути факт порушення, невизнання чи оспорення інтересів держави, оскільки визначений законом спосіб захисту та характер правовідносин за своєю правовою природою не співвідносяться ані з категорією делікту, ані з категорією неделіктного посягання на певні права чи інтереси. В статті обґрунтовано наявність спеціального державного інтересу, на захист якого спрямовані норми глави 12 Цивільного процесуального кодексу України, а саме – створення дієвих заходів по запобіганню корупції шляхом впровадження превентивних антикорупційних механізмів з метою недопущення потенційного та реального конфлікту інтересів. Даний інтерес не має майнової чи немайнової природи, а підставою до його захисту є доведений позивачем факт набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів з порушенням норм антикорупційного законодавства.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, позовне провадження, справи про визнання необґрунтованими активів, конфлікт інтересів, судовий захист, цивільна конфіскація, антикорупційне законодавство.

The article researches the doctrine of the institution of recognition of unfounded assets and their collection into state income, revealing its individual aspects and forecasting the possible impact on the law enforcement practice of civil justice.

The author draws attention to the importance of the investigated procedural institution as an alternative to criminal justice in the matter of investigating criminal corruption offenses, while highlighting certain significant shortcomings and conflicting aspects. In particular, the article reveals the problem of normative inconsistency of the newly introduced institute of civil procedural law in terms of defining the tasks of civil justice, which is fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases with the aim of effective protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of natural persons, rights and the interests of legal entities, the interests of the state. The author proves the position, according to which the basis of a claim for the recognition of assets as unfounded and their collection into state revenue cannot be the fact of violation, non-recognition or contestation of the interests of the state, since the method of protection defined by law and the nature of the legal relationship do not correlate with the category of tort by their legal nature, nor with the category of indelictious infringement of certain rights or interests. The article substantiates the existence of a special state interest, the protection of which is aimed at the provisions of Chapter 12 of the Civil Procedure Code of Ukraine, namely, the creation of effective measures to prevent corruption by implementing preventive anti-corruption mechanisms in order to prevent potential and real conflicts of interest. This interest does not have a property or non-property nature, and the basis for its protection is the fact proven by the plaintiff that a person authorized to perform the functions of the state or local self-government acquired assets in violation of anti-corruption legislation.

Key words: civil process, civil proceedings, legal proceedings, cases of recognition of assets as unfounded, conflict of interests, judicial protection, civil confiscation, anti-corruption legislation.

Вступ. Інтерес чиновників до незаконного збагачення завжди мав і має місце там, де останні замість безумовного прийняття своїх рішень лише в інтересах тієї чи іншої системи державного чи суспільного управління, які за своєю посадою зобов'язані захищати, здійснюють свої дії чи бездіяльність в інтересах інших осіб, діючи таким чином всупереч інтересам своєї служби чи посади. При цьому, такі чиновники надають особам певних преференцій у справах чи питаннях земельного, цивільного чи адміністративного характеру. Приймаючи у 2001 році Кримінальний кодекс України, законодавець спростив суворість кримінального правопорушення у злочинах пов'язаних із зловживанням службовим становищем в частині конфіскації майна, залишивши таку додаткову міру покарання лише в ч. 5 ст. 191 КК України, а у ст. 364 КК України зловживання владою або службовим становищем ввів нову дефініцію – «спеціальна конфіскація» (ч. 1 та 2 ст. 364 КК України) та створив нове поняття подвійної конфіскації: спеціальної та загальної конфіскації майна (ч. 9 ст. 368² КК України).

Разом з тим, практика показала, що ефективна протидія корупції неможлива лише завдяки механізму кримінальної юстиції, оскільки тривалість розслідування кримінальних корупційних правопорушень не сприяла

ефективному відшкодуванню завданої державі шкоди, що часто допомагало правопорушникам у створенні ними механізмів забезпечення незаконно набутих коштів і майна від їх подальшої конфіскації. З огляду на це, законодавець почав вивчати іноземні моделі стягнення безпідставно набутих активів з особи, уповноваженої на виконання державних або муніципальних функцій з метою впровадження власного дієвого і водночас правового механізму цивільної конфіскації. Разом з тим, діючий на сьогодні інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави має істотні недоліки та колізійні аспекти, що зумовлює необхідність у його комплексному вивченні. В першу чергу, дослідженню підлягає доктрина нової процесуальної категорії, яка має містити ґрунтовну теоретико-юридичну концепцію досліджуваного процесуального механізму.

Метою статті є дослідження доктрини інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави з розкриттям її окремих аспектів та їх можливого впливу на правозастосовчу практику цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Процес боротьби з корупцією у сфері державного управління та місцевого самоврядування бере свій початок з 1995 року у зв'язку

з прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією» [1]. Якщо порівняти його із Законом України «Про засади запобігання та протидії корупції» [2], який було прийнято у 2009 році, то потрібно сказати, що за своєю ідеологією дані нормативні акти суттєво відрізняються один від одного. В першому випадку законодавець спрямовував боротьбу у сферу агресивних репресій у вигляді посиленої відповідальності за корупційні діяння. Другий же нормативний акт акцентувався на створенні механізму запобігання виникненню таких порушень. У зв'язку з цим всі кандидати на заняття посад пов'язаних із виконанням функцій держави були зобов'язані подавати декларацію про свої доходи, фінансовий та майновий стан, а також про своє та їх близьких родичів відношення до тих чи інших корпоративних прав. Крім того відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» крім осіб, які були уповноважені на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування, до суб'єктів, які підпадають під дію даного закону, відносилися і особи, які хоча і не є державними службовцями чи посадовими особами місцевого самоврядування, але мають право надавати публічні послуги (аудитори, адвокати, нотаріуси, експерти, оцінювачі, арбітражні керуючі, третейські судді тощо).

Однак, українська модель щодо визнання активів необґрунтованими ані в Законі України «Про боротьбу з корупцією», ані в Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції» реалізованою не була, оскільки свій початок вона бере з 2015 року з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» [3], коли уперше було здійснено спробу впровадження в цивільне процесуальне право механізму цивільної конфіскації активів, які були набуті внаслідок кримінального корупційного правопорушення.

Механізм цивільної конфіскації (який повністю відокремлений від інституту кримінального права) бере свій початок із Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 року, який набрав чинності 28 листопада 2019 року (№ 263-IX). Даний Закон доповнив ЦПК України главою 12, норми якої регламентують процесуальну частину цивільної конфіскації, тобто порядок розгляду справ позовного провадження Вищим антикорупційним судом щодо визнання необґрунтованими активів та їх спрямування в дохід держави. Таким чином, дана категорія справ розглядається виключно на основі судової процедури, яка закріплена в ЦПК України.

Як відзначають деякі вчені, історично склалося так, що поняття конфіскації активу поза кримінальним провадженням виникла в країнах англосаксонської правової системи і базується на ідеї, що якщо володіння «річчю» порушує закон, держава має право конфіскувати її [4, с. 6]. Як правило, кожна з цих країн допускає існування такого виду цивільно-правової конфіскації паралельно конфіскації корупційних активів у рамках кримінального процесу.

До прикладу, У США федеральні прокурори регулярно використовують повернення активів як інструмент правоохоронних органів, який має дві основні форми. У кримінальних справах прокурор може як вимагати відшкодування або «конфіскації» майна в рамках вироку підсудному, якщо підсудного засуджено, так і розпочати цивільне провадження щодо майна відповідача і вимагати його конфіскації незалежно від будь-якого кримінального провадження [5, с. 13]. У Великій Британії цивільна конфіскація є формою окремого засобу правового захисту, зосередженого на кримінальному походженні майна,

а не на особі його поточного власника. Проведення у даних справах подаються до Високого Суду (цивільного суду), а відповідачем виступає особа, яка, як вважається, є володільцем відповідного майна, набутого злочинним шляхом [6, с. 31–32]. Разом з тим, за законодавством Німеччини (яка є країною романо-германської правової сім'ї) цивільна конфіскація можлива лише тоді, коли підтверджено факт злочину або незаконної дії, однак з об'єктивних і незалежних від держави причин кримінальне провадження та притягнення до відповідальності винної особи є неможливими [7, с. 75–76].

Різні підходи іноземних країн до цивільної конфіскації пояснюються особливостями їх внутрішнього законодавства, яке регламентує процедуру доказування та вимоги щодо стандартів доказування. Якщо американська та британська правові системи допускають у розгляді справ даної категорії застосування принципу доказування «поза розумним сумнівом», то німецька юридична доктрина фактично ототожнює стандарти доказування факту необґрунтованості активів у кримінальному та цивільному провадженнях.

Оскільки в Україні інститут визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави реалізується в порядку цивільного судочинства та зокрема – шляхом заступання процесуальної форми позовного провадження, очевидно, що позов прокурора в інтересах держави повинен мати загально-процесуальні підстави та переслідувати конкретну мету, яка б узгоджувалась із завданнями цивільного судочинства.

З норми ст. 2 ЦПК України вбачається, що звернення з позовом у цивільному судочинстві має на меті ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Відповідно, у цивільному процесі держава має право захищати виключно свій інтерес, оскільки категорія «свободи» притаманна виключно фізичним особам, а поняття «права» характеризує законні можливості на певне майнове чи немайнове благо як фізичних, так і юридичних осіб.

В свою чергу, посягання на права, свободи та інтереси можливе за рахунок діяння, яке за його формою і характером може кваліфікуватись як порушення, невизнання чи оспорювання. Якщо порушення певного права чи інтересу є об'єктивною стороною складу певного правопорушення, то невизнання та оспорювання не стосуються делікту взагалі. З цих підстав розглядати інститут визнання необґрунтованими активів як спосіб захисту порушеного інтересу держави можливо досить умовно, оскільки можливість звернення з позовом в порядку ст. 290 ЦПК України законодавчо прямо не пов'язана із підтвердженням факту певного корупційного (або будь-якого іншого) правопорушення.

Невизнання цивільного права, за позицією Верховного Суду, полягає в пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема, на право користування майном, яке безпосередньо не спричиняє шкоду суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Водночас у такому випадку відсутнє звернення інших осіб до юрисдикційних органів про відсутність у особи цивільного права [8]. Оспорювання ж цивільного права відображає такий стан правовідносин, коли суб'єктивне цивільне право заперечується в юрисдикційному органі [9].

Дії особи, що уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або юридичної особи, спрямовані на набуття активів (щодо законності походження яких є певні сумніви), навряд чи можна кваліфікувати як невизнання або оспорювання інтересу держави на вказані активи.

По перше, такі активи переходять у дохід держави лише після ухвалення судового рішення про їх стягнення

і набрання ним законної сили. До цього моменту держава не була власником таких активів і тим більше – не набувала їх і перед тим, як відповідач отримав їх у свою власність. Крім того, набуття активів особою в обхід визначених законом антикорупційних механізмів, не посягає безпосередньо на майнові інтереси держави щодо таких активів, оскільки за всіх інших умов держава не могла б розраховувати на їх отримання за умови відсутності протиправної поведінки державного службовця або ж посадовця органу місцевого самоврядування.

По-друге, з цих же підстав у діях особи, що уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, відсутні ознаки оспорювання інтересу держави, оскільки такої суб'єкт не вчиняє будь-яких активних дій правового характеру, з яких би вбачалося заперечення такого інтересу в певному юрисдикційному органі. Навпаки, подання прокурором позову в порядку, передбаченому главою 12 ЦПК України якраз і підпадає під категорію оспорювання майнових прав відповідача, оскільки в цьому разі держава посягає на належні особі активи, висловлюючи при цьому аргументовані претензії щодо протиправного (необґрунтованого) їх набуття.

Тобто, очевидно, що метою інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, незважаючи на те, що він і реалізується в порядку цивільного судочинства, не є захист майнових інтересів держави як в цілому, так і щодо активів, які можуть бути визнані необґрунтованими, зокрема.

Крім того, цивільне законодавство також передбачає можливість звернення із позовом з метою реалізації права на превентивний захист, що визнається судовою практикою суду касаційної інстанції. Зокрема, у своїй постанові від 26 травня 2021 року у справі № 911/2532/18 Верховний Суд роз'яснив, що «підставою виникнення права на превентивний судовий захист є юридичні факти, які породжують чи спричиняють виникнення реальної загрози (небезпеки) порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів, завдання шкоди об'єктам цивільних прав. Загроза (небезпека) порушення суб'єктивних цивільних прав та інтересів є підставою виникнення права на превентивний захист за наявності таких ознак: 1) реальність (загроза не має бути уявною); 2) висока ймовірність реалізації (можливість відвернення є незначною); 3) конкретність. Особа, яка звертається до суду за превентивним захистом має довести належними та допустимими доказами ці ознаки» [10].

Проаналізувавши наведені підстави і ознаки превентивного судового захисту можливо зауважити, що досліджуваний процесуальний інститут не має на меті і превентивного захисту інтересів держави, оскільки набуття активів внаслідок дій корупційного характеру є закінченим фактом, а подальше володіння ними не спричиняє прямої і конкретної загрози інтересам держави в подальшому.

З огляду на вищевикладене, дещо неточним виглядає позиція деяких науковців, за якою «уповноважені особи є у першу чергу відповідальними за порушення (невизнання, оспорювання) прав Держави у справах про визнання необґрунтованими активів, номінальні ж власники, дозволяючи оформити право власності на себе, лише сприяють порушенню прав держави та суспільних інтересів» [11, с. 140]. На наш погляд, в цивільному судочинстві можливий захист лише інтересу держави, посягання на який не обов'язково має мати характер його порушення, невизнання або оспорювання.

Зокрема Бутченко Т. І. пов'язує суб'єктивну сторону державних інтересів із сукупним ідеальним відображенням комплексу потреб, пов'язаних із існуванням і розвитком держави, ідеологічними концепціями та уявленнями, психологічними почуттями та настроями суб'єктів державної влади, а також нормами права [12, с. 41].

Як відмічає Кубко А. Є., існують інтереси держави, які об'єктивно потребують реалізації і захисту. Це інтереси, пов'язані із забезпеченням державного суверенітету, безпеки, територіальної цілісності, правопорядку, функціонування системи державного апарату, збереження матеріально-фінансових ресурсів держави [13, с. 29].

Гришко С. М., класифікує вищевказану категорію на інтереси держави на місцевому рівні та інтереси територіальних громад на місцевому рівні, відносячи до перших усвідомлені та закріплені актами законодавства функції та повноваження органів державної влади у областях, районах, містах Києві та Севастополі, а до других – усвідомлені та як закріплені актами законодавства так і такі, що існують у формі звичаїв чи ustalеної практики, завдання жителів територіальних громад, а також утворених ними чи державою органів місцевого самоврядування [14, с. 129].

Разом з тим, на наш погляд, для встановлення того виду інтересу держави, який підлягає захисту в позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, слід виходити із законодавчо визначеного поняття «конфлікт інтересів», який використовується у відносинах публічної служби.

Зокрема, Законом України «Про запобігання корупції» визначено дві категорії конфлікту інтересів: потенційний та реальний. Перший передбачає наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Другий же відрізняється від першого тим, що вбачає реальну суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що має наслідком дійсний вплив на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (ч. 1 ст. 1 Закону № 1700-VII). В свою чергу, Розділ V Закону № 1700-VII присвячений запобіганню та врегулюванню конфлікту інтересів, норми якого закріплюють цілий ряд заходів, що вживаються з даною метою.

З огляду на вищевикладене, можемо стверджувати про те, що серед різноманіття державних інтересів, чільне місце займає інтерес у створенні дієвих заходів по запобіганню корупції шляхом впровадження превентивних антикорупційних механізмів з метою недопущення потенційного та реального конфлікту інтересів. Зважаючи на конструкцію норм глави 12 ЦПК України можна зробити висновок, що досліджуваний нами інститут має на меті виключно захист даного державного інтересу, який не відноситься до категорії ані немайнових, ані майнових благ, що притаманні галузі цивільного права. Разом з тим, єдиною підставою до захисту вказаного інтересу є не його порушення, невизнання чи оспорювання, а доведений факт набуття особою активів, які вона об'єктивно не могла отримати у власність, не порушивши норми антикорупційного законодавства.

Відповідно до ч. 4 ст. 290 ЦПК України, позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може бути пред'явлено до особи, яка, будучи особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула у власність активи, зазначені у частині другій цієї статті, та/або до іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тождісні за змістом здійсненню права розпорядження ними [15].

З вищевказаної норми вбачається, що законодавець ретранслює цивільну відповідальність лише на суб'єктів

у сфері виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які діють в супереч своїх посадових обов'язків набуваючи незаконно необґрунтовані активи у вигляді нерухомого майна у своїх інтересах індивідуалізуючи одночасно і «фізичних і юридичних осіб». В той же час, суб'єкти, що надають публічні послуги і є самозайнятими особами, але які не займають посади в державних і муніципальних органах, тобто ті, що жодного відношення до державної служби чи місцевого самоврядування не мають, не підпадають під дію вказаного положення. Зокрема, даний висновок підкріплюється п. 3 ч. 8 ст. 290 ЦПК України, в якому зазначено, що особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені у пункті 1 частини першої статті 3 Закону № 1700-VII. Звернувшись до даного відсилочного положення можна побачити, що ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» всіх суб'єктів, на яких поширюється його дія, розподіляє на чотири категорії:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Даний перелік є найбільш об'ємним і включає в себе окрім найвищих посадових осіб держави (Президента, Голови Верховної Ради України і його заступників, Прем'єр-міністра України тощо) також посади категорій «А» (вищий корпус державної служби) та «В»;

2) особи, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До вказаної категорії, зокрема, належать: особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом) (підпункт «б» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону № 1700-VII), а також особи, визнані такими, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархами) відповідно до Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» (підпункт «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону № 1700-VII);

3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або

спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією;

4) кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом [16].

Тобто, законодавець декларує позицію, за якою всі особи, що підпадають під будь-яку із означених вище категорій, можуть вчинити корупційне або пов'язане із ним правопорушення та набути неправомірну вигоду у виді грошових коштів або іншого майна, нематеріальних активів чи будь-якої іншої вигоди нематеріального чи негрошового характеру. Однак, нормою ч. 4 ст. 290 ЦПК України суб'єктами набуття активів, які можуть бути визнані необґрунтованими і стягнуті в дохід держави є виключно особи, які належать до першої категорії серед вище перерахованих, а до решти суб'єктів корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, такий позов не може бути пред'явлено.

Логічним поясненням такої вибіркості законодавця може бути аргумент щодо особливого правового статусу державного службовця та службовця місцевого самоврядування, який в свою чергу наділяє розширеними державно-владними повноваженнями певного суб'єкта і на цій підставі збільшує корупційний ризик необґрунтованого набуття певних коштів, майна чи благ. Водночас, на наш погляд, в частині визначення кола суб'єктів, які можуть бути відповідачами у досліджуваній категорії справ, слід керуватись виключно критерієм обсягу та повноти владних чи адміністративних повноважень, ступенем їх обмеженості певними законодавчими та підзаконними актами, а також рівнем ефективності системи державного контролю у сфері запобігання потенційному та реальному конфлікту інтересів.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що наукова доктрина інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави потребує комплексного її формулювання, що дало б змогу на основі єдиної концепції вдосконалити діючий на сьогодні, але недостатньо ефективний процесуальний механізм цивільної конфіскації необґрунтованих активів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
2. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12.02.2015 р. № 198-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> (дата звернення: 12.03.2024).
4. Tetiana Khutor. Civil forfeiture of unjustified assets through the prism of property rights protection. Kyiv: LLC RED ZET, 2020. 24 p.
5. Stefan D. Cassella. Civil Asset Recovery. The American Experience. *Non-Conviction-Based Confiscation in Europe*; Herausgegeben von Ulrich Sieber. Berlin: Duncker & Humblot, 2015. Band S 146. P. 13–30. URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2499325_6/component/file_3081806/content (access: 13.03.2024).
6. Ian Smith. Civil Asset Recovery. The English Experience. *Non-Conviction-Based Confiscation in Europe*; Herausgegeben von Ulrich Sieber. Berlin: Duncker & Humblot, 2015. Band S 146. P. 31–68. URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2499325_6/component/file_3081806/content (access: 13.03.2024).
7. Robert Esser. A Civil Asset Recovery Model. The German Perspective and European Human Rights. *Non-Conviction-Based Confiscation in Europe*; Herausgegeben von Ulrich Sieber. Berlin: Duncker & Humblot, 2015. Band S 146. P. 69–109. URL: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2499325_6/component/file_3081806/content (access: 13.03.2024).
8. Постанова Верховного Суду України від 03 серпня 2022 року у справі № 464/3599/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105726126> (дата звернення: 13.03.2024).
9. Рішення Франківського районного суду м. Львова від 22.12.2023 року у справі № 465/5918/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115842216> (дата звернення: 13.03.2024).
10. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2021 року у справі № 911/2532/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98083123> (дата звернення: 14.03.2024).
11. Вороніжський Я. В., Петровський А. В. Сторони процесуальних відносин щодо визнання необґрунтованими активів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 136–143. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/31.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
12. Бутченко Т. І. Сутність державного інтересу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 35. С. 36–45.

13. Кубко А. Є. Державні інтереси і відповідальність держави: деякі питання співвідношення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 29–34.

14. Гришко С. М. Інтереси держави та територіальних громад на місцевому рівні в Україні: теоретичне розуміння. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13-14. С. 125–130.

15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.03.2024)

16. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n26> (дата звернення: 16.03.2024).